

ZBIGNIEW WŁADYSŁAW PASZKOWSKI*

IDEAL FUTURE CITY IN RELATION TO URBAN TENDENCIES IN POLAND

IDEALNE MIASTO PRZYSZŁOŚCI W KONTEKŚCIE TENDENCJI URBANIZACYJNYCH W POLSCE

Abstract

The expression “future city” is used to be understand semantically as “ideal city”. The tendencies dominating recently in urbanization of Polish cities, like: urban sprawl, deindustrialization of the country, spatial chaos in urbanized areas and the symptoms of city shrinking, awoke serious concerns about the future of Polish cities, what makes thinking about the future city as the ideal one more difficult. It seems of great importance to undertake strategies of recovery and rescue of the contemporary cities already today, in order to make them ideal for the future.

Keywords: urbanization, ideal city, shrinking city, city policy, future city, urban planning

Streszczenie

Pojęcie „miasto przyszłości” wiąże się znaczeniowo z pojęciem „miasta idealnego”. Współczesne dominujące tendencje w urbanizacji miast polskich, takie jak: suburbanizacja, zjawiska deindustrializacji kraju, a także obserwowany chaos przestrzeni zurbanizowanej oraz depopulacja i związane z nią symptomy kurczenia się miast, wzbudzają poważne obawy i nie sprzyjają myśleniu o mieście przyszłości jako mieście idealnym. Istotne staje się podejmowanie działań strategicznych na rzecz poprawy i ratowania miast dla przyszłości już dziś. Miasto przyszłości to miasto demokracji opartej na wiedzy i rozumnym, odpowiedzialnym gospodarowaniu przestrzenią.

Słowa kluczowe: urbanizacja, miasto idealne, kurczenie się miast, polityka miejska, miasto przyszłości, urbanistyka

* Prof. D.Sc. Ph.D. Arch. Zbigniew Władysław Paszkowski, Institute of Architecture and Spatial Planning, Faculty of Civil Engineering and Architecture, West Pomeranian University of Technology, Szczecin.

1. Future city as an ideal city

The expression “future cities” we used to understand as “ideal cities”. Future seems to be more attractive, then today – in every aspect. It seems, that knowing the contemporary problems of urban areas and striving to solve them, we will be able to live in the future in the urban areas free from any of those problems. In the urban history cities were planned repeatedly in the idealistic way, what was supposed to ensure for their inhabitants calm and wealthy life. However planning of the ideal city is utopian and wishful thinking, **without the deliberation about ideal city, as a goal of our activities in architectural and urban planning, we will not be able to improve the quality of living conditions in our cities.**

Analyzing the theory of ideal cities¹ I had the opportunity to deliberate about selection of most powerful tendencies in the contemporary urban planning, which are medium of general contemporary ideas of a good city. Those tendencies crystallized as result of theoretic, philosophical thoughts, historic changes and urban experiments. These ideas has been selected in my selection of seven models of the ideal city. These ideas are preferred by certain social groups and their viewpoints: utopolis, sociopolis, neopolis, retropolis, ecopolis, europolis and metropolis. This models are describing in my opinion, the main expectations awaited from the future ideal cities. Surely they are not exploring the whole spectrum of ideas of future cities development emerging in the contemporary world entirely.

The ideal city models represent canons in the thinking about the city as piece of art, which can be created, possible to design, to program, in which the initial conditions can lead to expected results. This presumption takes as granted the ability of spatial and urban planning, its effectiveness in realization in the real space and possibility of continuation of those initial preconditions during the life of the ideal city. The seven city models, as in the magnifying glass, present planning, social and spatial conditions, which in different ways can contribute to create the new ideal city or help to improve (idealize) the existing ones. It is to ask about the supposed time perspective of the “future city”, being the subject of this deliberation. The “future city” is an abstract meaning and very voluminous. If we think about the very distant future, maybe the expression city will not be adequate to describe the spatial circumstances, which in this time span can take a place. I'd like therefore to limit my deliberation to the time perspective of about 20-30 years and to the contemporary area of Poland. Is seems a real perspective and concerning the existing contemporary cities. This future we are creating already today – analyzing the conditions and actual needs as well as predicting future ones.

2. KPZK 2030 future vision

Future vision of the cities in Poland for the year 2030 is included in the document named KPZK 2030 (The Concept of the Country Spatial Development Plan for the year 2030) confirmed by the Government on 13-th of December 2011². In this document the integrated approach to the country development issues has been applied, in which the ongoing socio-economic,

¹ Paszkowski Z., *Miasto idealne i jego związki z urbanistyką współczesną*, Universitas, Kraków 2011.

² KPZK 2030 – The abstract version, p. 1.

environmental and cultural processes are elaborated independently from the administrative division of the country. This Concept doesn't forecast emergence of elements, which could seriously influence the urban development in Poland (like cataclysms, foreign immigration, war, world crisis, new inventions etc.). It is obvious, that it is hard to forecast something what is unpredictable, therefore this document is based upon the extrapolation of the current state of art and analytical simulation of the ongoing processes.

Concerning the urban issues in the nearest future, the most important is the contemporary level of social consciousness and aspirations of its inhabitants. It is independent from the possible unexpected events or processes, which can occur and changes in the social consciousness, which can result from the possible other form of life in the future.

Taking into account the long period of incubation of spatial ideas and their realization, it is worth to remember, that the decisions about the future of the cities, their shapes and urbanized spaces are undertaken today. Similarly like today – we are living in the cities conceived and constructed a few hundred or a few dozen years ago.

3. Depopulation and city shrinking

The demographic expertise shows, that since 1990 more European cities marks the depopulation than the grow of the number of their inhabitants³. The concentration of the depopulation trend occurred in the Middle European cities, where the results of political transformations overlapped over the generally unfavorable economic trends. It seems, that the reason of depopulation in the cities is their low attractiveness, expressed in the lack of working places, lack of security of the future, resulting in the low birth rate, social gentrification, profit seeking emigration and migrations in the search of better living conditions. Depopulation is paired with the city shrinking process. As a certain theoretic explanation of this process can serve the theory of cumulative causality by Myrdal and Hoekveld⁴. This process is described in literature as “relative” or “ruthless”. “Relative city shrinking” is characterized by the outflow of inhabitants to the surrounding communities. Ruthless process means the outflow as well from the city as from the whole urbanized area. The city shrinking phenomenon is a cumulative effect of deindustrialization, suburbanization, post-socialist transformation and demographic changes and is leading to decay of cities⁵.

According to newest research, the phenomenon of city shrinking in Poland affects mostly the small cities up to 100 000 inhabitants, cities based on monoculture economy, representing old-fashioned forms of industry. It is also the result of unequal distribution of goods and services causing large differences of development potentials and living attractiveness in particular cities and areas. The growing social mobility (migration)

³ Turok I., Mykhenko V., *The trajectories of European Cities, 1960-2005*, *Cities*, 24, 3, 2007, p. 165-182.

⁴ Myrdal G., *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. Duckworth, London 1957; Hoekveld J., *Time-Space Relations and the Differences between Shrinking Regions*, *Built Environment*, 38/2, 2012, p. 179-195.

⁵ Oswalt P., *Shinking Cities*, Vol. 1 International Research Hatje Catz Verlag, Ostfildern-Ruit, Germany 2006.

is a natural reaction on possibilities of improvement of the living conditions or simply of staying alive. Phenomenon of depopulation paired with shrinking of cities and the whole regions consists a serious challenge for Polish urban and regional policy. The forecasts are saying, that due to demographic recession the crucial changes will fully be seen at about 2020. KPZK 2030 presumes, that the area of Sudety mountains, Bielsko and Białystok Hights, Warmia and Masuren at the border to Kaliningrad District and in the region of South Roztocze will be the most affected by depopulation. But there is the population growth predicted in the biggest cities of East Poland, especially Warsaw, Olsztyn and also in the city of Cracow⁶. In order to keep up the sustainable development of the cities the application of interventional governmental city policy is needed in order to react on the processes of potentials of differentiation, resulting in excessive migrations and depopulations. The positive results can be noticed even by application of simply methods, like the say: “don’t move, improve”⁷.

City shrinking is a negative process, in which the demographic decline copes with the emigration and resulting decay of functional structures of the city, causing the spiral of destruction.

The city shrinking problem is the one, which cannot be solved only on the level of the city or community, but needs systematic regulations on the national level.

4. Effective regression

The changes caused by the depopulation and their spatial consequences are crucial for the urban development and lead to a quite different city policy, than the case was up to now: the paradigm of „spatial development” is replaced by the paradigm of „effective regression”. A consequence of this change consists in limitation of new investments in housing and service sectors, re-naturalization of abandoned urban areas, sprawl reduction, limitation of service offers, working places and the overall economic development. The rules of this policy has been published in the papers of the Senat RP in 2013⁸. In this document the conclusions from the existing research has been presented focused on their social, spatial and economic impact caused by inhabitants decline. By way of consolation it is to add, that the phenomenon of regression and city shrinking is not only specific for Poland and occurs in many other countries.

⁶ Strzelecki Z., *Regionalne konsekwencje spadku liczby mieszkańców w Polsce*, SGH, Warszawa; Bieńkowska E., *Depopulacja jako wyzwanie dla polskiej polityki miejskiej*, Ministry of Regional Development.

⁷ Slogan: “Don’t move out, improve (the place where you live)” – was used in a campaign promoting the revitalization of the Bronx borough in New York..

⁸ Conference „Zarządzanie rozwojem miast o zmniejszającej się liczbie mieszkańców (w kontekście perspektywy finansowej 2014–2020)” was organized by the Comission of Territorial Governance and State Administration in coloboration with the Ministry of Regional Development and Main Statistic Office on 1-st of March 2013.

The mechanism of regression in the cities is described by Martinez-Fernandez⁹, who gives as main reasons of city regression process inability to compete in the global scale and in the consequence exclusion from the global production and distribution webs. It causes the outflow of actives and resources, which had a crucial influence on the city development, deindustrialization, economic collapse, unemployment and poverty grow, financial emigration, finally loss of human capital and development potential. The lack of perspectives is not supporting the establishment and grow of families. As the consequence the tax basis is shrinking and the unit prices for services and consumption good are growing. As a result of these processes, the attractiveness of the city or region for living is declining and the spatial resources are undergoing the degradation. Mostly affected by these processes can be the mono-functional economies, which existence is based predominantly upon one main industrial or service sector.

The cities with the sustainable and diverse production and service structure have much better perspectives to survive and to flourish. The big group of Polish cities will probably not escape from shrinking process, but this process should be an “effective regression”. It means, it should change the quantitative development into qualitative development, quality perfection of urban spaces, architecture, infrastructure etc. The precondition of the development success of the city facing the regression caused by depopulation, is to use knowledge resources and abilities to use them and to cultivate the rules of constructive collaboration. Effective regression supports possibilities to create compact cities, cities with multifunctional, dense urban structures, cities of “short ways”, using sparingly space and infrastructure, cities of knowledge and co-operation. The challenge of deindustrialization and depopulation will demand also social sensitivity and development of effective, honest and just support for inhabitants in their needs.

Future city in Poland should be supported as well by the proved correct historic model of the compact European city, its cityscape, historic and functional values, as by contemporary achievements in sociology (sociopolis), ecology (ecopolis), economy and information techniques (neopolis).

5. The need of changes

For the development of future cities in Poland there is necessary already now to undertake several radical changes in the existing legal system. Predominantly it concerns the property economy and the urban and spatial planning issues. In the area of property economy especially the changes should be introduced in the area of ownership rules and responsibilities. In the spatial and urban planning area the changes should be done in the question of range, hierarchy and form of urban planning, introduction of 3D planning and precise connection between the urban planning and financial consequences of planning allowance for communities. The aim of the planning code changes should contribute to limitation of urban sprawl, lead the investment flow toward the construction of the compacted city, which is able to use inner city areas effectively, justified economically and in the right

⁹ Martinez-Fernandez C., *Shrinking Cities, Urban Challenges of Globalization*, International Journal of Urban and Regional Research, 2012.

way as far as concerned the urban composition. The beauty and esthetics of cityscapes should be a matter of special care of qualified city authorities and all inhabitants. This changes can contribute to improvement of Polish future cities, will support creation of composed, multifunctional urban structures resistant against the phantom of depopulation.

Despite of the needed global co-operation on the international market, there is a need to maintain the cities as independent entities both in spatial as in social sense, sustain the local traditions, promote historic monuments and cityscape, support urban development by post-industrial recycling, adoption of abandoned buildings to new uses, promotion of local spatial and cultural values, supporting processes of spatial, economic and social revitalization. In revitalization one should see the possibilities of creation of new working places, reconstruction of production abilities and creation of local self-sufficiency. There is a need to initiate a process of contemporary, innovative “reindustrialization”, create modern, inconvenient working places at production of “future products”, using local post-industrial sites and buildings. There is a need to rebuild the initial role of the city as a production site, exploring by the way the valuable spaces, which maintenance is significant for the city and its identity.

6. Bottom-up development trends

Trials to describe, foresee the forms and way of functioning of the city of future, mostly base over the „top-down” method and have predominantly wishful and idealizing character, treating the „society” subjectively. In the deliberation about the future city one should consider also the bottom-up development trends in urbanism, visible in the play of different subjects and driving forces in the city-scene. The analysis of the bottom-up trends shows different preferences in the spatial development (suburbanization, chaotic, business oriented developments, temporality etc.), cultural and sub-cultural developments (street-art, alternative scene etc.), than the top-down planned by specialists. Consideration of those trends in the future planning, can contribute to the tightening of the socio-spatial relation.

Indissolubility of the idea of a town with the form and art. Of social (political) co-existence, seems obvious. Idealizing of the city structure evokes temptation to idealize the society living in. The social engineering, done in the different periods of history and in various ways, e.g. on the Polish citizens during the socialistic period, haven't give positive results. Can we still think about upbringing of contemporary man (inhabitant of the future city) e.g. by the means of created space and new architecture? Ideological plasticity of the society and the possibility of influence on its preferences and behavior, have their limits described by the social consciousness, personal freedom and the freedom to information access. The societies of today and even more those of tomorrow are not accepting manipulation neither the social engineering. The imperative of democracy, freedom in individual expressions are becoming factors influencing the public space in real. What freedom however means for the space creation in the city? Unfortunately – freedom in the spatial context is understood as uncontrolled way of behavior. When combined with the property ownership – often leads to chaotic compositions, occupation of public realm (visually and physically), building lawlessness and spatial anarchy.

7. Urban planning in crisis

Urban planning as a tool invented to solve spatial and social problems of urban areas, is in deep crisis. The reason is development of social democracy and rise of freedom feeling – understood not only as national freedom, but mostly as personal freedom, freedom of choosing own way of living, and also, what seems important, freedom in arrangement of own living and working space. More and more people share the opinion, that the town in its complexity should enable simultaneously realization of many individual spatial ideas and also create many possibilities to use public space for individual (private) needs. Space of the Polish cities in the process of democratization became chopped territory, a mosaic of ownerships – with rights to arrange every piece of land accordingly to each one will. This phenomenon of spatial freedom and free, personal choice of its arrangement, is characterized by the expression of one of the Zakopane dwellers: “You know, the building code was here, but it hasn’t been adopted”.

Can we be able to talk in the future about the city as an highly organized structure of space? If the city will be organized in the above described form of a kind of “concentrated individual activities”, should it be treated as a new future city form?

In this context it should be considered, how really the future city will look like, if composed of „partial ideas” (e.g. how Zakopane of the future build without planning by individuals will look like?) It’s also interesting, what kind of planning and regulation instruments should be involved in the situation of growing building freedom, resulting in dispersion of goals, spatial conflicts and misunderstanding in the creation of future shape of the city? Another example is the long time of inability to pass the study of conditions and spatial development directions for the City of Cracow. **The symptoms of the future city as a city of coincidence, shaped by the separated, solitaire urban decisions are to discover already today in many towns.**

As result we have to do in Poland with two essential trends in urbanization: planned and spontaneous urbanization. The predominance of each trend differs dependently of the city and region. Idealism of the future city is therefore realized either top-down or bottom-up ways, according to power and determination of the authorities or power and invention of the individuals.

This spontaneous, however in most cases remaining legal urbanization, is, as it seems, the main originator of existing and growing spatial chaos in Polish cities. This chaos originates not so much from the bad quality of the build structures, but the refuse of urban composition as master tool and any care about the spatial context. This context is important in the city perception, what was stressed in the UNESCO directives about Historic Urban Landscape¹⁰ issued recently. This directives don’t have, up to now, appropriate enforcement in the current legal system concerning urban planning. Future city, if planned to be harmonious, should bring back to the stage urban composition and find an effective antidote against destroying individualism in Polish cities.

¹⁰ UNESCO Historic Urban Landscape recommendation was approved at UNESCO plenary meeting on 10 November 2011.

8. Democratic city

City of the future in Poland, seen as an ideal city, should be for sure city with advanced system of local and real democracy, city of citizens, in which the rules of space arrangement are the subject of common concern and social deliberations. **The proper way to create the cities of future, apart paradigms of grow or reductive development is the idea of democratic city, shaped by its responsible citizens, who with social consciousness, honesty, knowledge and goodwill shall arrange the common living spaces.** This democracy in action will be used at different spatial scales – from a settlement to metropolis. Active collaboration of citizens has to be based predominantly on their responsibility, knowledge about the space, sensitivity, perception ability, knowledge of esthetic rules, canons of beauty and composition.

In the initial phases of children and young people education, by the means of school education, publications, competitions, workshops, discussions, exhibitions etc., there is a need to construct the consciousness of space values, in order to create and to enlarge the system of common values creating the “city goods”. Different forms and possibilities of real, constructive collaboration of citizens by the creation of future arrangement of cities and settlements (participation in planning) should also be encouraged and supported. There is a need to support as well the social activity in common arrangement of areas and governance of the public space (participation in governance).

It is worth to be aware of the individuality and uniqueness of every city, what results from its location, topography, urban structure, inhabitants, history and traditions. Applicability of the above mentioned models of ideal cities should be differentiated according to the particular case and real improvement needs. For every city different approaches (models) can be adopted, according to the local priorities. Even in one cite the priorities should be differentiated between different quarters and areas. Central parts need different approach than the suburban one, the workers districts have different needs than the quarters with villas etc. Democratic governance over the space and it's development or/and transformation should be divided, closer to the inhabitants, more local than global, suiting to the model of small homelands and local traditions, local needs and possibilities.

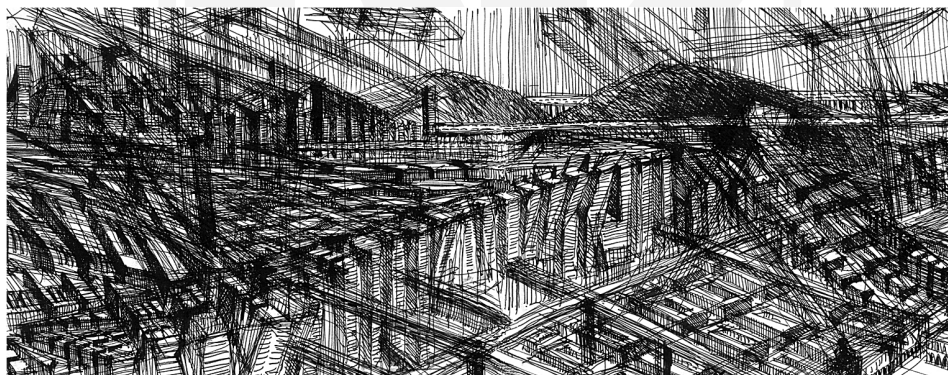
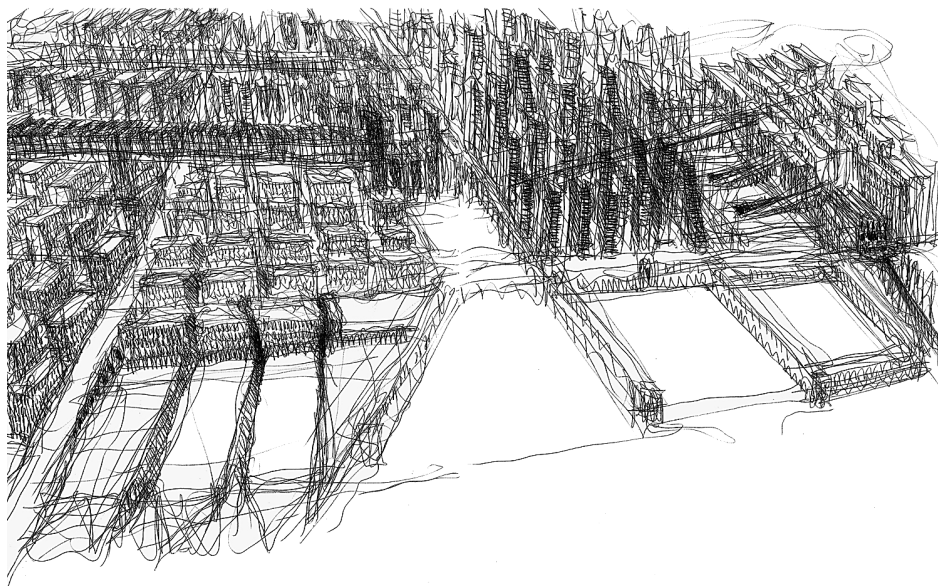
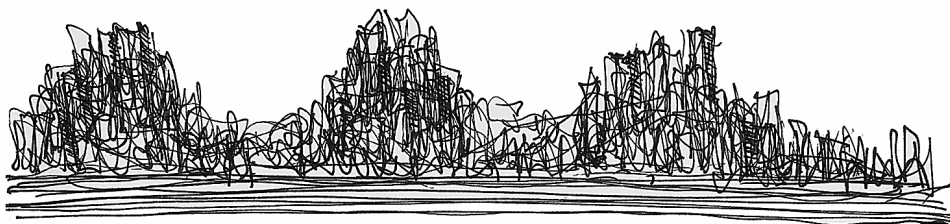
9. Conclusions

The observations and forecasts for the cities in Poland in the coming future are about to expects a continuous but not over dimensioned grow. This development will be result of striving to better the living conditions (housing) and pressing of new business locations (services and modern production). The development of the cities will differ and depend on many hard and soft factors. The distances in terms of work, delivery of goods, business meetings have no more such a importance like it was before. For business location and selection of the place to live, the essential factor will be the working places, commodity, attitude of locals to the new-comers possibilities of education, participation in cultural events, healthy living conditions and surely local level of salaries and costs. It is to presuppose, that the big Polish metropolises will still have a great potential to grow and attract many citizens

from other towns and regions. Small cities, representing good and easy living conditions, near the nature, in traditional family scheme, will also mark a certain growth. The medium size and also big cities, with abandoned industry, bad living conditions, being not enough attractive to get new investors and new working places, with bad industrial image and polluted environment will probably suffer more and shrink, with all consequences of this negative process.

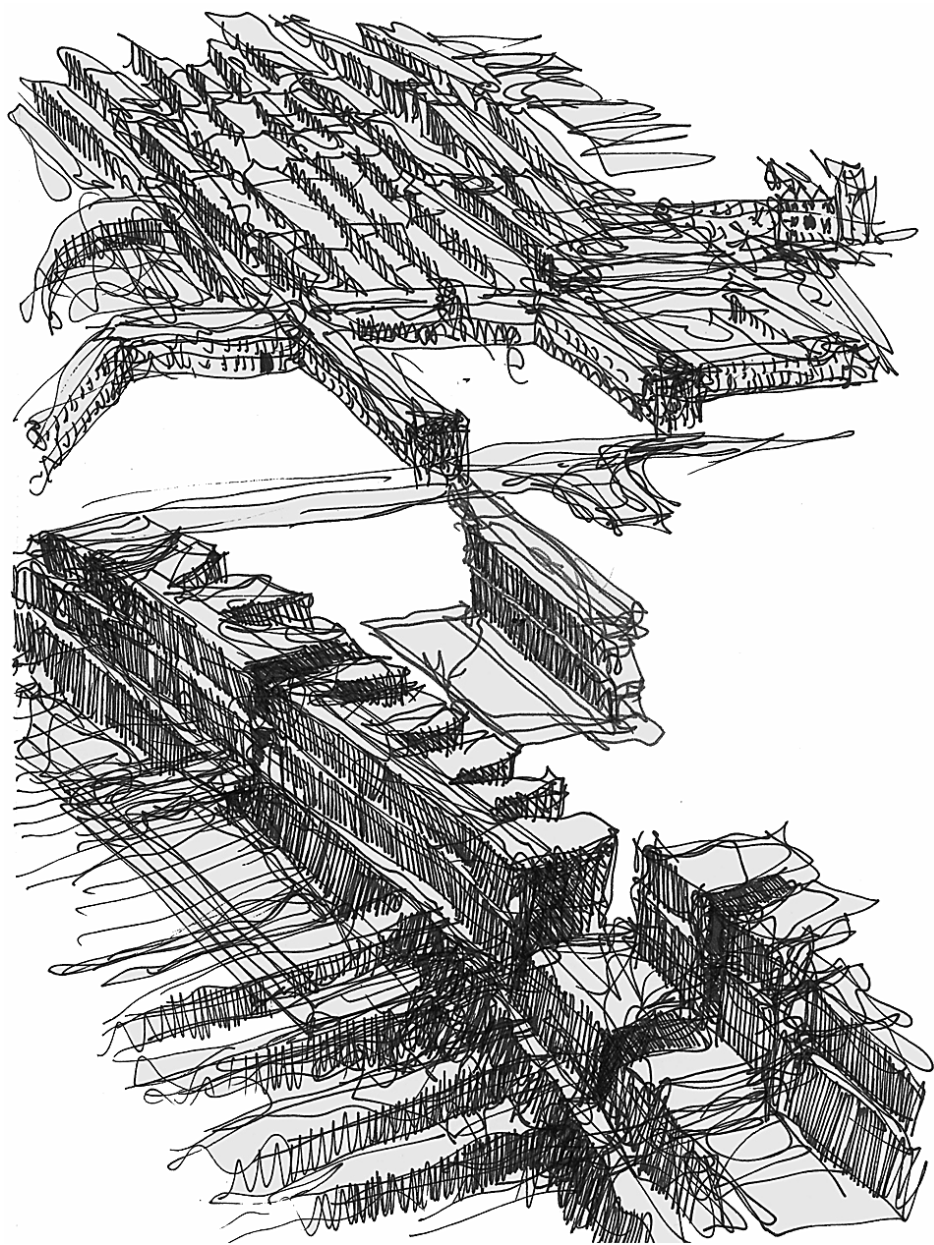
In general the future city should be democratic, liberal, with public spirit, but not a city of lawlessness, badly understood individualism leading to space anarchy. Future city should be a city opened for global co-operation, but taking care for its local identity, history, from which it can absorb power for its development. Future city should be a social city (sociopolis), but demanding from its citizens a positive and active co-operation in the city-making on democratic rules, leading to creation and governance of common goods (public spaces) and respect for each other.

III. 1–4. Future city is created in our minds. Drawings done by the architect Joao Santa-Rita are describing the city and its transformation into a future city (courtesy of the Author)

II. 1–4. Miasto przyszłości powstaje w ludzkiej wyobraźni. Rysunki wykonane przez architekta Joao Santa-Rita przedstawiają miasto i jego transformację w miasto przyszłości (publikacja za zgodą autora)

1. Miasto przyszłości jako miasto idealne

Miasto przyszłości, jawi nam się zazwyczaj właśnie jako miasto idealne. Wydaje się, że, znając dzisiejsze problemy miast i dążąc do ich rozwiązywania, będziemy mogli w przyszłości mieszkać w przestrzeni zurbanizowanej, która będzie ich pozbawiona. Po wielokroć w historii urbanistyki planowano w idealistyczny sposób miasta, które miały zapewnić spokojne i dostatnie życie jego mieszkańcom. Choć planowanie miasta przyszłości jako miasta idealnego jest myśleniem utopijnym i życzeniowym, **bez myślenia o mieście idealnym jako o celu naszych działań w architekturze i urbanistyce, nie będziemy mogli poprawić warunków życia w miastach.**

Analizując zagadnienia teorii miast idealnych¹, wyodrębniłem główne tendencje we współczesnej urbanistyce będące nośnikami podstawowych współczesnych idei miasta wykrystalizowanych w rezultacie dziejowych przemian i eksperymentów urbanistycznych. Idee te są zawarte w siedmiu modelach miasta idealnego wykreowanych w oparciu o określone założenia preferowane przez pewne grupy społeczne i ich światopoglądy: utopolis, socjopolis, neopolis, retropolis, ekopolis, europolis i metropolis. Określają one główne oczekiwania stawiane miastom, choć z pewnością nie wyczerpują całego spektrum idei związanych z kształtowaniem miast przyszłości.

Modele miast idealnych reprezentują kanony w myśleniu o mieście jako o utworze „kreowalnym”, a więc możliwym do zaprojektowania i zaprogramowania, w którym określone na wstępie uwarunkowania wywołają w rezultacie pożądane skutki. Założenie takie bierze za podstawę warunek podstawowy, jakim jest zdolność sprawcza planowania przestrzennego i projektowania urbanistycznego, ich realizacyjna skuteczność w przestrzeni i możliwość kontynuacji założonych na wstępie warunków w okresie trwania wykreowanej przestrzeni miasta idealnego. Siedem modeli jak w szkłe powiększającym przedstawia uwarunkowania planistyczne, społeczne i przestrzenne, mogące w różny sposób sprzyjać powstaniu miasta idealnego lub idealizacji miast istniejących.

Należy sobie zadać pytanie, o jakiej perspektywie czasowej miasta przyszłości mamy mówić? Miasto przyszłości jest pojęciem abstrakcyjnym i bardzo pojemnym. Jeśli o bardzo odległej przyszłości, to być może samo pojęcie miasta nie będzie już pojęciem właściwym dla określenia zjawisk przestrzennych, jakie mogą w tak odległej przyszłości mieć miejsce. Ograniczę zatem mój wywód zarówno czasowo, jak i terytorialnie, a więc do rozważań o mieście przyszłości w perspektywie kilkudziesięciu lat i w obszarze Polski. Jest to więc perspektywa realna i dotycząca miast współczesnych, których przyszłość staramy się wykreować już dziś, analizując uwarunkowania i potrzeby aktualne i prognozując przyszłe.

2. Wizja KPZK 2030

Wizja miast w Polsce na rok 2030 została zawarta w dokumencie KPZK 2030 przyjętym przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r.². W dokumencie tym zastosowano zintegro-

¹ Paszkowski Z., *Miasto idealne i jego związki z urbanistyką współczesną*, Universitas, Kraków 2011.

² KPZK 2030 – streszczenie, 1.

wane podejście do zagadnień rozwoju kraju, w którym zachodzące procesy społeczno-gospodarcze, środowiskowe i kulturowe rozpatrywane są niezależnie od istniejących struktur administracyjnych. W sferze zaleceń wdrożeniowych KPZK 2030 proponuje między innymi zwiększenie roli koordynacyjnej polityki przestrzennej w stosunku do polityk sektorowych mających największy wpływ na sytuację przestrzenną kraju. Koncepcja KPZK nie zakłada powstania w tym okresie czynników, które w diametralny sposób mogłyby wpłynąć na rozwój urbanistyczny w Polsce (kataklizmy, imigracja, wojna, załamanie systemu światowej gospodarki, nowe wynalazki itp.). Jest oczywiste, że trudno przewidzieć coś nieprzewidywalnego, stąd dokument ten opiera się na ekstrapolacji stanu obecnego i symulacji analitycznej zachodzących współcześnie procesów.

W odniesieniu do zagadnień urbanizacji w nieodległej przyszłości najistotniejszy jest współczesny poziom świadomości i aspiracji. Jest on niezależny od ewentualnych nieprzewidzianych zdarzeń, jakie mogą nastąpić, a także zmian w społecznej świadomości ukształtowanych przez ewentualną inną formę bytowania w przyszłości.

Z uwagi na długi okres inkubacji idei przestrzennych i ich realizacji warto pamiętać, że o przyszłości miast i kształcie ich przestrzeni urbanizowanej będą decydować o decyzje podejmowane dziś. Podobnie jak dziś – mieszkamy w miastach wymyślonych i wybudowanych przed kilkuset, czy kilkudziesięciu laty.

3. Depopulacja i kurczenie się miast

Przeprowadzone badania demograficzne wykazały, że od roku 1990 więcej miast europejskich odnotowuje ubytek ludności niż jej wzrost³. Szczególne nasilenie zjawiska depopulacji nastąpiło w Europie Środkowo-Wschodniej, gdzie skutki transformacji ustrojowej nałożyły się na ogólne niekorzystne tendencje gospodarcze. Wydaje się, że powodem depopulacji jest niska atrakcyjność miast (wyrażająca się brakiem miejsc pracy i wynikającym z tego faktu ujemnym przyrostem naturalnym), starzenie się społeczeństwa oraz emigracja zarobkowa i migracje związane z chęcią podwyższenia jakości życia. Depopulacja idzie w parze ze zjawiskiem kurczenia się miast. Pewnym wyjaśnieniem teoretycznym tego zjawiska może być teoria kumulatywnej przyczynowości Myrdala i Hoekvelda⁴. Proces ten określany jest jako względny lub bezwzględny. Względne kurczenie się miasta ma miejsce wówczas, gdy odpływ ludności następuje z miasta do gmin sąsiadujących. Bezwzględne zaś charakteryzuje się odpływem mieszkańców zarówno z miasta jak i otaczającego obszaru zurbanizowanego. Definicja tego zjawiska to: „łączny efekt deindustrializacji, suburbanizacji, zmian posocjalistycznych i czynników demograficznych, prowadzący do nowego zjawiska podupadania miast”⁵.

³ Turok I., Mykhenko V., *The trajectories of European Cities, 1960-2005*, Cities, 24, 3, 2007, 165-182.

⁴ Myrdal G., *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. Duckworth, London 1957; Hoekveld J., *Time –Space Relations and the Differences between Shrinking Regions*, Built Environment, 38/2, 2012, 179-195.

⁵ Oswalt P., *Shinking Cities*, Vol. 1 International Research Hatje Catz Verlag, Ostfildern-Ruit, Germany 2006.

Kurczenie się miast jest to bardzo niekorzystnym procesem, w którym ujemny przyrost naturalny nakłada się na emigrację i podupadanie struktur funkcjonalno-prze-strzennych miasta, powodując spiralę destrukcji. Zgodnie z najnowszymi badaniami zjawisko kurczenia się miast występuje głównie w miastach małych do 100 tys. mk, miastach bazujących na przemysłowych monokulturach, stanowiących przestarzałe formy przemysłu. Jest ono również rezultatem nierównomiernej dystrybucji dóbr i usług stwarzających znaczne różnice potencjałów rozwoju i atrakcyjności zamieszkania w poszczególnych miastach i obszarach. Wzrastająca mobilność społeczeństwa jest naturalną reakcją na dążenie do poprawy warunków życia lub po prostu utrzymania możliwości życiowych. Depopulacja i idące w parze zjawisko kurczenia się miast i całych regionów, stanowi poważne wyzwanie dla kształtowania polskiej polityki miejskiej i regionalnej. Prognozy przewidują, że istotne zmiany związane z regresem demograficznym w pełni ujawnią się w roku 2020. KPZK 2030 zakłada, że największy spadek populacji zaznaczy się w obszarach Sudetów, Wysoczyzny Bielskiej i Białostockiej, Warmii i Mazur przy granicy z Obwodem Kaliningradzkim i w Roztoczu Południowym. Przyrost liczby mieszkańców nastąpi zaś w obszarach największych miastach Polski wschodniej, zwłaszcza Warszawy, Olsztyna, a także Krakowa⁶. Dla utrzymania zrównoważonego rozwoju miast w przyszłości konieczne jest stosowanie interwencyjnej polityki miejskiej zmierzającej do przeciwdziałania procesom różnicowania potencjałów atrakcyjności miast i wynikającej z tego nadmiernej migracji i depopulacji. Efekty mogą przynieść nawet działania na rzecz zachęcenia do pozostania na miejscu, w myśl hasła: „don't move, improve”⁷. **Problem kurczenia się miast jest problemem, który nie może być rozwiązywany wyłącznie na poziomie miasta czy gminy i wymaga podjęcia systemowych regulacji w skali Państwa.**

4. Regres efektywny

Zmiany wynikające z depopulacji i ich skutki w przestrzeni są czynnikiem niezwykle istotnym w urbanistyce, bo prowadzą do odmiennej niż dotychczas polityki miejskiej: paradygmat „rozwoju przestrzennego” zastępowany jest paradygmatem „efektywnego regresu”. Konsekwencją tej zmiany jest ograniczenie nowych inwestycji mieszkaniowych i usługowych, renaturalizacji opuszczonych terenów zurbanizowanych, ograniczenie zabudowy rozproszonej, zmniejszenia ilości usług, miejsc pracy i ogólnego tempa rozwoju gospodarczego. Zasady tej polityki zostały wyłożone w materiałach opublikowanych w roku 2013 przez Senat RP⁸. W publikacji tej przedstawiono wnioski z dotychczasowych badań oraz omówiono

⁶ Strzelecki Z., *Regionalne konsekwencje spadku liczby mieszkańców w Polsce*, SGH, Warszawa; Bieńkowska E., *Depopulacja jako wyzwanie dla polskiej polityki miejskiej*, Ministerstwo Regionalnego.

⁷ Hasło: „Nie wyprowadzaj się, popraw (swoje miejsce do życia)” zostało użyte w kampanii promującej rewitalizację dzielnicy Bronx w Nowym Jorku.

⁸ Konferencja „Zarządzanie rozwojem miast o zmniejszającej się liczbie mieszkańców (w kontekście perspektywy finansowej 2014-2020)” została zorganizowana przez Komisję Samorządu Terytorialnego i Administracji Państwowej we współpracy z Ministerstwem Rozwoju Regionalnego i GUS w dniu 1 marca 2013.

wymiar społeczny, urbanistyczny i ekonomiczny ubytku mieszkańców miast. Dla pocieszenia można dodać, że zjawisko regresu przestrzennego, czy inaczej „kurczenia się miast” nie jest problemem specyficznym dla Polski i pojawia się w wielu innych krajach.

Mechanizm regresu miast opisuje Martinez-Fernandez⁹, podając jako główną przyczynę inicjacji procesu podupadania miasta „niezdolność miasta do konkurowania na skalę światową, a w konsekwencji wyłączenie z globalnych sieci produkcji i dystrybucji”. Powoduje to konsekwencje w odpływie aktywów i zasobów, które miały istotny wpływ na rozwój miasta, dezindustrializację, upadek ekonomiczny, wzrost bezrobocia, emigrację zarobkową, a w konsekwencji utratę kapitału ludzkiego i potencjału rozwojowego. Brak perspektyw nie sprzyja zakładaniu i rozwojowi rodzin. Konsekwencje ekonomiczne to zmniejszenie bazy podatkowej i wzrost jednostkowych kosztów dostarczanych usług i dóbr konsumpcyjnych. W rezultacie tych procesów następuje obniżenie atrakcyjności miasta jako miejsca zamieszkania i degradacja zasobów przestrzennych. **Najbardziej zagrożone są miasta monofunkcyjne, których egzystencja i rozwój uzależniony jest od jednej sfery (branży) produkcyjnej czy usługowej.**

Miasta o zrównoważonej i różnicowanej strukturze wytwórczej i usługowej mają znacznie lepsze perspektywy przetrwania i rozwoju. Miasto przyszłości w Polsce prawdopodobnie nie uniknie procesu kurczenia się, ale proces ten powinien być **regresem efektywnym**. To znaczy takim, który rozwój ilościowy zamieniany jest na rozwój jakościowy, na podnoszenie jakości struktur przestrzennych, architektury, sieci infrastruktury. Warunkiem powodzenia rozwoju w sytuacji depopulacyjnego regresu jest wykorzystanie zasobów wiedzy i umiejętności z jej korzystania oraz kultywowania zasad konstruktywnej współpracy. Regres efektywny sprzyja możliwości tworzenia **miasta kompaktowego**, o wielofunkcyjnej zwartej zabudowie, miasta „krótkich dróg”, oszczędnie gospodarującego przestrzenią i infrastrukturą, miasta wiedzy i współpracy. Społeczne wyzwania dezindustrializacji i depopulacji wymagać będą też społecznej wrażliwości i rozwoju systemów społecznego, efektywnego i sprawiedliwego wspierania mieszkańców w potrzebie.

Miasto przyszłości w Polsce powinno nadal korzystać ze sprawdzonego, historycznego modelu zwartego miasta europejskiego, opierając się na jego wartościach kulturowych, krajobrazowych i funkcjonalnych, a także na współczesnych osiągnięciach w dziedzinie socjologii (socjopolis), ekologii (ekopolis), ekonomii i technik informacyjnych (neopolis).

5. Potrzeba zmian

Dla rozwoju miast przyszłości w Polsce konieczne jest już dziś dokonanie wielu radykalnych zmian w istniejącym systemie prawnym. Dotyczy to zagadnień gospodarowania nieruchomościami oraz planowania i zagospodarowania przestrzennego. W zakresie gospodarki nieruchomościami w szczególności zmiany powinny być wprowadzone w zakresie prawa własności nieruchomości i odpowiedzialności właścicielskiej. W dziedzinie planowa-

⁹ Martinez-Fernandez C., *Shrinking Cities, Urban Challenges of Globalization*, International Journal of Urban and Regional Research 2012.

nia przestrzennego w szczególności w kwestii zakresu, hierarchii i formy planowania urbanistycznego, uwzględnienia trójwymiarowości, precyzowania konsekwencji finansowych uchwalenia planu i generalnie wzmocnienia sił sprawczych zapisów planistycznych. Zmiany w systemie planowania powinny ograniczyć żywiołową suburbanizację miast, skierować strumień inwestycyjny na budowanie miasta zwartej, wykorzystującego efektywnie, ekonomicznie i prawidłowo pod względem kompozycji przestrzennej śródmiejskie tereny budowlane. Piękno i estetyka miast powinny być przedmiotem specjalnej troski odpowiednich służb miejskich. Zmiany powyższe przyczynią się do poprawy wizerunku polskich miast przyszłości, sprzyjąc będą tworzeniu zakomponowanych, wielofunkcyjnych struktur miejskich odpornych na widmo depopulacji.

Mimo koniecznej globalnej współpracy na arenie międzynarodowej, należy dążyć do zachowania miast jako odrębnych tożsamości przestrzenno-społecznych, podtrzymywania lokalnych zwyczajów, promować utrzymywanie zabudowy zabytkowej i krajobrazu historycznego, wspierać rozwój urbanistyczny poprzez wykorzystanie terenów poindustrialnych (recykling), adaptowanie obiektów opuszczonych do nowych funkcji, promowanie lokalnych wartości przestrzennych i kulturowych, wspieranie rewitalizacji przestrzennej, ekonomicznej i społecznej. W procesach rewitalizacji należy widzieć możliwości tworzenia nowych miejsc pracy, odbudowy zdolności wytwórczych i kreowania lokalnej samowystarczalności. Należy zainicjować proces współczesnej, innowacyjnej „reindustrializacji”, tworzyć nowoczesne, nieuciążliwe miejsca pracy przy produkcji „produktów przyszłości” z wykorzystaniem miejskich lokalizacji przemysłowych. Trzeba odtwarzać pierwotną rolę miasta jako miejsca wytwórczości, wykorzystując przy tym wartościowe fragmenty przestrzeni, których zachowanie ma znaczenie dla identyfikacji miasta i jego tożsamości.

Nierozzerwalność idei miasta od rodzaju (formy) społecznej koegzystencji (systemu społecznego czy politycznego) wydaje się oczywista. Idealizowanie struktury miejskiej wywołuje pokusę „idealizacji” społeczeństwa, które tę przestrzeń mogłoby w odpowiedni sposób zamieszkiwać. Próby inżynierii społecznej, dokonywane w różnych okresach dziejów i w rozmaity sposób, m.in. na polskim społeczeństwie w okresie Polski Ludowej, nie dały rezultatów pozytywnych. Czy można jeszcze marzyć o wychowaniu współczesnego człowieka (mieszkańca miasta przyszłości) poprzez kreowaną przestrzeń i nową architekturę? Ideologiczna „plastyczność” społeczeństwa i możliwość wpływu na jego preferencje ma swoje granice określone przez świadomość społeczną, poczucie osobistej wolności i swobodny dostęp do informacji. Dzisiejsze społeczeństwa nie akceptują manipulacji, ani inżynierii społecznej. Imperatyw demokracji, swobody indywidualnego działania i wolności wyrażanej przez społeczną ekspresję stają się czynnikami w sposób rzeczywisty stymulującymi przestrzeń zurbanizowaną. Co wolność oznacza dla kreowania przestrzeni w mieście? Niestety, wolność w kontekście przestrzennym, rozumiana jako niekontrolowana forma zachowań, prowadzi do chaosu, zawłaszczania przestrzeni publicznej w sensie fizycznym i wizualnym, samowoli budowlanej i przestrzennej anarchii.

6. Oddolne tendencje rozwojowe

Próby określenia, przewidzenia formy i sposobu funkcjonowania miasta przyszłości, opierają się na metodzie „top-down”, mając na ogół charakter życzeniowy i idealizujący, a społeczeństwo traktują podmiotowo. W rozważaniach o mieście przyszłości nie można pomijać innego, oddolnego trendu rozwojowego w urbanistyce, przejawiającego się w grze różnych podmiotów i sił napędowych w mieście. Analiza „oddolnych” tendencji w rozwoju współczesnych miast (metoda *bottom-up*) wskazuje na inne preferencje w zakresie rozwoju przestrzennego, rozwoju kultury i sub-kultur niż planowane ogólnie przez grona specjalistyczne. Uwzględnienie tych trendów w planowaniu przestrzennym sprzyja zacieśnianiu więzi pomiędzy grupami społecznymi a użytkowaną przez nie przestrzenią.

7. Urbanistyka w kryzysie

Urbanistyka jako narzędzie do rozwiązywania problemów kształtowania przestrzenno-społecznego miast, znajduje się obecnie w głębokim kryzysie. To zjawisko jest efektem demokratyzacji społecznej i wzrostu znaczenia pojęcia wolności – rozumianej już nie tylko w kategorii wolności narodowej, ale przede wszystkim jako wolności osobistej, wolności wyboru własnej drogi życiowej, a także, co istotne, wolności w zagospodarowaniu własnej przestrzeni życiowej. Coraz więcej osób jest zdania, że miasto w swej złożoności powinno umożliwiać symultaniczną realizację wielu indywidualnych projektów przestrzennych i społecznych, a także stwarzać wiele możliwości wykorzystywania jego przestrzeni w odniesieniu do potrzeb indywidualnych. Przestrzeń miasta, w czasach historycznych należąca do ogólnie pojętej „władzy” (właścicieli, suwerenów, władzy systemu politycznego) i będąca w gestii ich zarządców, w procesie zmian demokratycznych stała się przestrzenią o rozdrobnionej formie własności, „wieloprzestrzenią” – w sensie własności, funkcji, oczekiwań i znaczeń. Przestrzeń zurbanizowana przypomina mozaikę lub materiał zszyty ze skrawków innych materiałów tzw. *patchwork*. Tę oddolną tendencję w dążeniu do wolności zabudowy i wolności w kształtowaniu własnej przestrzeni charakteryzuje wypowiedź jednego z górali: „wicie, u nas prawo budowlane było, ino się nie psyjeło”.

Czy jeszcze można mówić więc o mieście jako uporządkowanej strukturalnie wyższej formie organizacji przestrzeni? Lub też, czy to, co jest *de facto* dość chaotycznym „obszarem skoncentrowanej aktywności indywidualnej”, powinno być uważane za nową formę miasta przyszłości, miasta wolności budowlanej?

W tym kontekście należałoby się zastanowić, jak może wyglądać miasto przyszłości złożone z realizacji indywidualnych realizacji „idei cząstkowych” (jak np. będzie wyglądać Zakopane przyszłości budowane bez planu przez każdego z górali z osobna). A także, jaki zakres urbanistycznych i planistycznych działań regulacyjnych może być wdrożony w sytuacji rozwijającej się wolności przestrzennej i budowlanej, skutkującej rozproszeniem celów i wielu sprzecznościami w określeniu celów przyszłego zagospodarowania przestrzennego miast? Przykładem może być wieloletnia niemożność ustalenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Krakowa. **Symptomy miasta przyszłości, jako miasta przypadkowego kształtowanego wyłącznie przez jednostkowe decyzje urbanistyczne widoczne są już obecnie.**

W rezultacie mamy do czynienia w Polsce z dwoma podstawowymi tendencjami w urbanizacji: z urbanizacją planowaną i z urbanizacją spontaniczną. W zależności od miasta i regionu obserwowana jest przewaga czy to jednej, czy drugiej tendencji. Idealizm miasta przyszłości realizowany jest zatem albo odgórnie, albo oddolnie – w zależności od siły i determinacji władzy oraz siły perswazji i inwencji poszczególnych jednostek.

Spontaniczna, choć zgodna z prawem urbanizacja jest, jak się wydaje, głównym sprawcą istniejącego i narastającego chaosu przestrzennego w polskich miastach. Chaos wynika nie tyle ze złej jakości obiektów budowlanych, ile z braku kompozycji urbanistycznej i dbałości o kontekst. Kontekst jest ważny w odbiorze przestrzennym miasta, co podkreślone zostało zaleceniami UNESCO w postaci rekomendacji Historic Urban Landscape¹⁰. Nie znajduje on jednak właściwego odzwiedlenia w systemie obowiązującego obecnie prawa dotyczącego planowania przestrzennego. Miasto przyszłości, jeśli ma być harmonijne, musi jednak na ten zabójczy indywidualizm znaleźć skuteczne antidotum.

8. Miasto demokratyczne

Miasto przyszłości w Polsce, widziane jako miasto idealne, to z pewnością miasto o zaawansowanym systemie lokalnej i rzeczywistej demokracji, miasto obywatelskie, w którym zasady kształtowania przestrzeni są przedmiotem wspólnej troski i społecznych ustaleń. **Drogą do właściwego kształtowania miast przyszłości, niezależnie od paradygmatu wzrostu czy redukcji przestrzeni zurbanizowanej, jest idea miasta demokratycznego, kształtowanego przez swych obywateli, którzy z pełną świadomością, rzetelnością, wiedzą i dobrą wolą będą zagospodarowywać przestrzenie wspólne zamieszkiwania.** Ten demokratyzm działania potrzebny będzie w różnych skalach przestrzennych – od osiedla do metropolii. Aktywne współuczestnictwo obywateli musi być oparte przede wszystkim na wiedzy o przestrzeni, wrażliwości, zdolności estetycznej jej odbioru, znajomości zasad estetyki, kanonu piękna i kompozycji.

W początkowych fazach edukacji dzieci i młodzieży, za pośrednictwem edukacji (szkolnej, publikacyjnej, a także poprzez konkursy, warsztaty, dyskusje, wystawy itd.), należy budować świadomość wartości przestrzeni, dążyć do dalszej rozbudowy systemu wartości wspólnych tworzących „dobra miejskie”. Należy też stwarzać różne możliwości rzeczywistej, konstruktywnej współpracy mieszkańców przy tworzeniu wizji i planowaniu przyszłego zagospodarowania miast i osiedli (partycypacja w planowaniu). Należy wspierać społeczną aktywność w zakresie współtworzenia zagospodarowania terenów oraz zarządzania przestrzenią publiczną (partycypacja w zarządzaniu przestrzenią).

Warto również mieć świadomość indywidualności i unikatowości każdego ośrodka miejskiego, co wynika z położenia, topografii, struktury zabudowy i mieszkańców, historii itd. Aplikacyjność nadmienionych wcześniej modeli idealnych miast powinna być zróżnicowana. Do każdego miasta można stosować inne modele rozwoju, widzieć konieczność realizacji innych priorytetów. W strukturze jednego miasta priorytety powinny być zróżnicowane

¹⁰ Rekomendacja UNESCO Historic Urban Landscape została zatwierdzona na Zebraniu Plenarnym UNESCO w dniu 10 listopada 2011 r.

w poszczególnych dzielnicach i obszarach. Demokratyczna władza nad przestrzenią i jej rozwojem w poszczególnych obszarach miast powinna być więc rozdzielona, bliższa mieszkańcom, bardziej lokalna niż globalna, odpowiadająca modelowi małych ojczyzn i lokalnym tradycjom, potrzebom i możliwościom.

9. Wnioski

Obserwacje i przepowiednie dla polskich miast w nadchodzącej przyszłości mówią o ciągłym, lecz nie nadmiernym rozwoju. Ten rozwój będzie rezultatem dążenia do lepszych warunków życia (mieszkalnictwo) i wynikać będzie również z presji biznesu na nowe miejsca lokalizacji (usług i nowoczesnej produkcji). Rozwój miast będzie jednak różny i uzależniony od wielu twardych i miękkich czynników. Odległości w znaczeniu świadczenia pracy, zaopatrzenia w towary, spotkań biznesowych – nie mają już takiego znaczenia jak dawniej. Dla wyboru lokalizacji przedsiębiorstw, miejsca do zamieszkania, zasadniczymi czynnikami są miejsca pracy, wygoda, odnoszenie się mieszkańców do przybyłych, możliwości edukacyjne, uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych, zdrowe warunki życia i z pewnością poziom kosztów życia i zarobków. Należy zakładać, że wielkie polskie metropolie będą nadal miały potencjał rozwojowy i będą przyciągać wielu nowych mieszkańców z innych miast i regionów. Małe miasta, reprezentujące wygodne i łatwe warunki życia, w bliskości z naturą, w tradycyjnym układzie rodzinnym, będą również odznaczać się niewielkim rozwojem. Miasta średnie i duże, lecz skażone opuszczeniem przez przemysł, o złych warunkach zamieszkania, nie będące wystarczająco atrakcyjne, aby przyciągnąć nowych inwestorów i tworzyć nowe miejsca pracy, o złym wizerunku i zanieczyszczonym środowisku, będą prawdopodobnie tymi, które będą się kurczyć ze wszystkimi negatywnymi konsekwencjami tego procesu.

Miasto przyszłości w Polsce to miasto demokratyczne, obywatelskie, liberalne, a nie miasto samowoli budowlanej, źle rozumianego indywidualizmu prowadzących do anarchii przestrzennej. Miasto przyszłości to miasto otwarte na globalną współpracę, ale zachowujące swoją historię, tradycję i lokalną tożsamość i z niej czerpiące siłę swego rozwoju. Miasto przyszłości to miasto społeczne (socjopolis), ale wymagające od swych obywateli aktywnego współuczestnicwa w procesie jego tworzenia na zasadach demokratycznych, zmierzających do kreowania i szanowania dobra wspólnego (przestrzeni publicznych) i respektownia siebie wzajemnie.

